I. szám, 1985. november

RÉGER ZITA

BESZÁMOLÓ A "HALMOZOTTAN HÁTRÁNYOS HELYZET ÉS A NYELVI FEJLETTSÉG" CÍMŰ FOLYAMATBAN LÉVŐ KUTATÁSI PROJEKTUM NÉHÁNY EREDMÉNYÉRŐL

Az MTA Nyelvtudományi Intézete
1250 Budapest, Szentháromság utca 2.

Az újabb pszicholingvisztikai kutatások széleskörűen bebizonyították, hogy az anyák kisgyermekükkel folytatott kommunikációjukban szisztematikusan és nagymértékben módosítják beszédüket. Ezek a módosítások a fogyatékos nyelvtudású partner: a gyermek értelmi és nyelvi szintjéhez való alkalmazkodást tükröznek, s közülük némelyik bizonyítottan elősegíti a beszédfejlődést. Az ismertetett kutatás iskolázottság és településtípus szemppontjából hátrányos helyzetű csoportokban, valamint egy párhuzamos értelmiségi kontrollcsoportban vizsgálja az anya-gyermek beszédkapcsolat jellemzőit a gyermekek beszédfejlődésének korai szakaszaiban. A longitudinális - 12-től 34 hónapos korig tartó - beszédfelvételek anyagából kiválasztott beszédmintákat nyelvtani és szövegtani szempontból, valamint meghatározott beszédaktus-kategóriák szerint elemeztük. Az első minták elemzése mindhárom területen jelentős különbségeket tárt fel a különböző csoportokhoz tartozó anyák nyelvhasználatában. A beszámoló röviden érinti a regisztrált jelenségek lehetséges okait és hatásukat a gyermekek beszédfejlődésére.

Társadalmilag hátrányos helyzetű csoportokhoz tartozó gyermekek nyelvi hátrányának (vagy másféle felfogásban: eltérő kommunikációs sajátosságainak, nyelvi "másságának") kutatása leggyakrabban a mindennapi nyelvhasználati kontextuson kívül: az egyéni nyelvi kompetencia, illetve nyelvhasználati sajátosságok elszigetelt vizsgálata útján valósult meg (ld. pl. Hawkins 1967; Robinson és Rackstraw 1967, Henderson 1970; Pap és Pléh 1972; Turner 1973).

Ilyen esetben a kutatók a vizsgált gyermekcsoport különböző feladathelyzetekben (például képleírás vagy kérdések megválaszolása során) nyújtott nyelvi teljesítményét elemezték a kiválasztott szempontok szerint. Az ilyen típusú vizsgálatokban a kutatók a nyelvi hátrány jelenségeit (például a hátrányos helyzetű gyermekek beszédfejlődésének viszonylag lassabb ütemét vagy nyelvhasználatuk helyzethez kötött jellegét, az ún. "korlátozott kód" használatát) leírva voltaképpen egy fejlődési folyamat eredményét regisztrálták, amelynek súlyát, jelentőségét aztán az oktatás eredményessége, az iskolai esélyek szempontjából mérlegelték.

Az itt ismertetett vizsgálat más utat követ: a nyelvi hátrány (vagy más látószögből megfogalmazva: a hátrányos helyzetű társadalmi rétegekből származó gyerekek nyelvhasználatában regisztrálható különbségek) eredetének, genezisének feltárására tesz kísérletet az anya-gyermek beszédkapcsolat elemzésén keresztül. Közelebbről azt próbálja meg feltárni, hogy a mai magyar társadalomban többszörösen hátrányos helyzetűnek számító anyák kisgyermekükhöz intézett beszédében vannak-e olyan jellemzők, amelyek eddigi ismereteink szerint kedvezőtlennek minősíthetők a kisgyermek beszédfejlődésének a szempontjából, és az így feltárt tényezők mutatnak-e összefüggést a kisgyermek nyelvi szintjének egyes mutatóival.

Beszámolóm következő részében először röviden ismertetem a kisgyermekhez intézett beszéd, a nyelvi minta pszicholingvisztikai kutatásának problémáját és az ilyen tárgyú vizsgálatok egyes eredményeit, majd saját kutatásomra rátréve bemutatom a vizsgált csoportokat, az elemzés szempontjait és a számítógépes adatelemzés kezdeti szakaszának néhány érdekesebb eredményét.

I. A nyelvi minta (az "input nyelv") kutatása a pszicholingvisztikában

A hatvanas évek végéig csupán szociolingvisztikai érdeklődésű nyelvészek és antropológusok szenteltek némi figyelmet a kisgyermekekhez intézett felnőtt beszéd sajátosságainak. Számukra ez a fajta nyelvi viselkedés mint az egyén kommunikációjában érvényre jutó "beszédregiszterek" (meghatározott beszédhelyzetben használt nyelvi "stílusok") egyike, illetve mint az adott kultúrában érvényes szocializációs eljárások része képviselt érdekességet. A nyelvi fejlődés kutatói számára azonban az anyanyelv elsajátításának alapvető feltétele: a kisgyermekhez intézett felnőtt beszéd, a környezettől kapott nyelvi minta sokáig kívül esett a kutatásra érdemesnek tartott témák körén. Ennek a nyelv elsajátításában játszott szerepét, fontosságát is eltérően ítélték meg a pszichológia, pszicholingvisztika különböző irányzataihoz tartozó kutatók. A tanuláselméleti (behaviorista) pszichológiai irányzat felfogása szerint a felnőtt (elsősorban az anya) beszéde a nyelvet tanuló kisgyermek számára az utánzandó modell szerepét tölti be, s egyben a megerősítésnek is fontos eszköze (például azáltal, hogy a kisgyermek sikerultebb, az elsajátítandó anyanyelv hangjaihoz, szavaihoz közelebb eső hangadását vagy nyelvi produkcióját dícséri, bátorítja a szülő, ld. Skinner 1957). A nyelvelsajátítás kutatásának másik fontos irányzata, a generatív nyelvelmélet által inspirált fejlődési pszicholingvisztika Chomskytól átvett korai álláspontja szerint viszont a felnőttektől hallott beszéd csupán adatokat - mégpedig töredékes, rossz minőségű adatokat - szolgáltat a gyermek belső, genetikusan meghatározott nyelvalkotó tevékenysége számára. Az elméleti feltevések gyökeres különbségén túl azonban mindkét irányzat képviselői egyetértettek abban, hogy a felnőtteknek a kisgyermekekhez intézett beszéde szerkezeti jellemzőiben, bonyolultsági fokában alapjában véve nem különbözik felnőtt beszédpartnerek egymáshoz intézett beszédétől.

A hatvanas évek végétől hetvenes évek elejétől azonban e kérdés megítélésében alapvető fordulat következett be: a kisgyermekekhez intézett felnőtt beszéd intenzív kutatások tárgya lett. Ebben a fordulatban mindenekelőtt közrejátszott a velünk született nyelvi tudást feltételező szélsőséges álláspont kihívása: az elmélet bírálói ugyanis - hatásos ellenérveket keresve - egyre nagyobb figyelmet szenteltek a nyelvelsajátítás alapjául

szolgáló nyelvi minta kérdésének. Túl ezen, az érdeklődés irányának ilyen alakulásához a fejlődési pszicholingvisztika egészében lezajlott szemléletváltás is hozzájárult. E tudományágban ugyanis a felmerülő új szempontok, gyakorlati problémák, valamint a rokon tudományterületeken bekövetkező fejlődés hatására a kutatás főiránya fokozatosan eltávolodott a kizárólag formális leírást célzó, egyoldalúan mondatközpontú felfogástól. A gyermeknyelv-kutatás ekkor kialakuló feltáró szemantikai vagy a korai megnyilatkozásokat kezdetleges beszédaktusokként értékelő cselekvésközpontú (pragmatikai) modell (ezekről közelebbről ld. Pléh és Radics 1982) a kisgyermek nyelvi tudásának leírásában egyre erőteljesebben támaszkodtak az elemzett megnyilatkozások nyelvi és nem nyelvi kontextusára. A kontextus bevonása a gyermeknyelvi közlések értelmezésébe pedig óhatatlanul ráirányította a figyelmet egy további szempontra: magának az elsajátítási folyamatnak a kontextusára. Közelebbről arra a tényre, hogy a nyelv elsajátítása kezdettől fogva társas kapcsolatok keretében megy végbe, s - legalábbis részben - azoknak az eredménye, a korai nyelvhasználat pedig, ellentétben a korábbi egocentrikus vagy öncélú gyermeki nyelvhasználatot feltételező felfogásokkal, motívumaiban és irányultságában jórészt szintén szociális: a kisgyermek közléseinek döntő többsége meghatározott kommunikatív-interperszonális célokat szolgál, s meghatározott beszédpartnernek címezve hangzik el. Ennek az új - a fejlődési pszicholingvisztikában mostanra uralkodóvá vált - interakciós, -interperszonális szemléletmódnak a keretében pedig magától értetődő módon nemcsak a gyermek, hanem az interakcióban részt vevő másik fél, a "címzett" nyelvi viselkedésének is helyet kell kapnia.

A széles körben meginduló empírikus kutatások speciális nyelvhasználati jegyek egész sorát azonosították e sajátos beszédregiszterben. Ezek a jellemzők, amelyek száma egy, az ilyen tárgyú kutatások addigi eredményeit összegző kötet (Ferguson és Snow 1977) szerint mintegy százra tehető, egyfajta alkalmazkodást tükröznek a fogyatékos nyelvtudású partner: a beszélni tanuló kisgyermek aktuális nyelvi és értelmi szintjéhez, túl ezen pedig figyelmének, érdeklődésének ébrentartását, nyelvi aktivitásának fokozását szolgálják. Így e beszédstílus nyelvtani bonyolultságát és jólformáltságát elemző tanulmányokban a különböző mutatók (például az átlagos mondathossz mérőszáma, az alárendelés - más vizsgálatokban a mondatcsomópontok - aránya, a főnévi és igei csoportok összetettsége,

a rossz kezdés, hezitációs jelenségek, agrammatikus mondatok stb. előfordulásának mértéke) egyaránt azt tanúsítják, hogy a vizsgált 18-36 hónapos gyerekekhez intézett beszéd mondattani szempontból jóval egyszerűbb, jólinformáltabb a felnőtt beszédpartnereknek szóló beszédnél (Philips 1973; Snow 1972, Broen 1972). Az egyszerűség szemantikai téren is érvényesül. Így egyes kutatások szerint (Snow 1974; Van der Geest 1974) a kisgyermekhez intézett anyai megnyilatkozások a bennük előforduló jelentéskapcsolatok körét tekintve nem vagy csak alig haladják meg a kisgyermekek által már a beszédfejlődés korai szakaszában ismert jelentéskapcsolatok (például cselekvő-cselekvés; tárgy-hely) körét; témáját tekintve pedig a beszéd jórészt az "itt és most", a jelenben folyó események leírására korlátozódik (Snow et al. 1976). (Ez voltaképpen természetesen következik abból a tényből, hogy e kutatások szerint az anyák rendszerint előszeretettel folytatják a kisgyermek által felvetett témát, kérdéseikkel, kommentárjaikkal a gyermek érdeklődésének irányát követik, az ő cselekvéséhez kapcsolódnak. Ez utóbbi tendencia voltaképpen már a nyelv előtti korszakban is erősen jellemzi az anyai beszédet, ld. Snow 1977). Fontos jellemzője a kisgyermekhez intézett beszédnek a nagyfokú redundancia: gyermekükhöz beszélve az anyák - azonos vagy módosított formában - gyakran ismétlik meg saját mondataikat, ami a gyermek számára kétségtelenül elősegítheti az adott közlés megértését. S nem csak a saját megnyilatkozások, hanem a gyermek által közlöttek megismétlése is gyakori jelenségnek bizonyult az anyai beszédben. Ez utóbbi jelenségnek a nyelvi fejlődés szempontjából talán legjelentősebb változata az ún. "kibővítés", amikor az anya a kisgyermek hiányos mondatait úgy ismétli meg, hogy a hiányzó nyelvtani "funkcióelemek" (ragok, jelek) hozzáadásával értelmes, nyelvtanilag jólformált mondatokká alakítja azokat (Brown és Bellugi 1964; Cross 1977). Lexikai tekintetben az egyszerűség és a redundancia említett tényeivel összefüggő jelensége a beszédstílusnak a csekély szókincsbeli változatosság, amit a különböző vizsgálatokban nyert alacsony lexikai type-token hányadosok tükröznek (pl. Broen 1972) Túl ezen, amint ez a korábbi antropológiai nyelvészeti kutatásokból is kiviláglik, számos nyelvészeti közösség tagjai a kisgyermekkel beszélve a nyelv sztenderd szavain kívül - vagy azok helyett - kifejezetten a kisgyermekeknek szánt, igen egyszerű hangtani felépítésű lexikai elemkészletet, ún. "dajkanyelvi szavakat" ("baby talk lexicon") is használnak (Ferguson 1964; összefoglalóan Ferguson 1977).

Fonológiai szempontból a kisgyermekhez intézett felnőtt beszédet egyéb tekintetben is egyszerűségre, világosságra, expresszivitásra törekvés jellemzi. (Erre utaló jelenség például bonyolult képzésű réshangok, affrikáták helyettesítése zárhangokkal vagy egyes magánhangzók, mássalhangzók gyakori megnyújtása.) A beszédmegértést elősegítő, a gyermek figyelmének felkeltését, ébrentartását szolgáló jellegzetes módosítások egész sorát tárta fel a kutatás szupraszegmentális szinten is. Ilyen jelenségek például a beszédtempó lelassítása, magasabb hangfekvés használata, a szünetekkel erőteljesen tagolt beszédmód vagy meredeken emelkedő-eső hanglejtésminták használata, ld. Broen 1972; Garnica 1974).

A fenti jelenségek meglétét az anyai beszédben a kutatás széles körben igazolta. Az is bebizonyosodott, hogy nem csupán az anyák, hanem más felnőttek - sőt már a négyéves vagy ennél idősebb gyermekek is - sok tekintetben hasonlóan módosítják beszédüket, ha kisgyermekhez szólnak (Shatz és Gelman 1973; Gleason 1975).

A kisgyermekhez intézett beszéd e sajátosságait illetően a kutatás hosszú ideig elegendőnek vélte e jelenségek új meg új aspektusának, s az előfordulásukban megmutatkozó egyéni különbségeknek a puszta regisztrálását. Amint azonban ezt többen (például Newport et al. 1977) felvetették, e jelenségek súlyának, fontosságának megítéléséhez a kutatásnak okvetlenül tisztáznia kell azt a kérdést, hogy ténylegesen elősegítik-e a nyelv elsajátítását a fenti tényezők? S ha igen, milyen módon, milyen mechanizmusokon át fejtik ki hatásukat? Beépíthetők-e a nyelvi "input" fenti sajátosságai egy egyetemes nyelvelsajátító elméletbe olyan értelemben, hogy a továbbiakban a gyermek értelmi és nyelvi szintjéhez alkalmazkodó nyelvi mintát a nyelvelsajátítás szükségszerű feltételének tekinthetjük (amely szerint tehát a bekövetkező fejlődés: a nyelv elsajátítása a gyermek adott értelmi és nyelvi szintje által determinált szelekciós és feldolgozási mechanizmusok működésének és a felnőtt ezekhez alkalmazkodó, ösztönös, szelektív nyelvi magatartásának mintegy közös eredménye lenne)?

Az első kérdésre - úgy tűnik - jelenleg inkább igenlő válasz adható. Egyes újabb vizsgálati eredményekből ugyanis kitűnik, hogy a kisgyermekhez intézett beszéd fent említett sajátosságai közül néhány - legalábbis a gyermek beszédfejlődésének meghatározott szakaszában - ténylegesen elősegíti a nyelvi fejlődést. Így Furrow, Nelson és Benedict (1979) a vizsgált, egyszavas mondatok korszakában tartó gyermekek esetében úgy

találták, hogy az anyák beszédének szintaktikai egyszerűsége kedvezően befolyásolta a gyermekek nyelvi fejlődését. (Newport et al. (1977) és Barnes et al. (1983) adatai szerint viszont a gyermekek beszédfejlődését a nyelvtanilag bonyolultabb anyai beszéd jobban elősegítette, mint az egyszerűbb. Ők azonban az átlagot tekintve magasabb életkorú, a nyelvi fejlődés előrehaladottabb szakaszában tartó gyermekcsoport esetében vizsgálták az anyai beszéd jellemzőit, s ezek hatását a nyelvi fejlődésre.) Számos tanulmány azt is kimutatta, hogy az anyák beszéde érzékenyen alkalmazkodik a gyermekek nyelvi fejlődésének adott szintjéhez, s változik annak előrehaladtával: erre utal többek között az a tény is, hogy különböző vizsgálati adatok szerint az anyák megnyilatkozásainak átlagos hossza a gyermek nyelvi fejlettségével párhuzamosan növekszik (Fraser és Roberts 1975; Bellinger 1980; Furrow et al. 1979). Más vizsgálatok eredményei azt támasztják alá, hogy az ún. "kibővítés"* egyértelműen elősegíti a gyorsabb nyelvi fejlődést, noha úgy tűnik, ez a pozitív hatás más úton is (például a kisgyermekkel folytatott - kibővítéseket nem tartalmazó - társalgás bővebb "adagolásával") is elérhető (Cazdem 1965; Nelson et al. 1973). A gyermek beszédfejlődésének meggyorsítása szempontjából, úgy tűnik, különösen nagy jelentősége van az ún. "szemantikai kibővítésnek", sőt egyáltalán bármilyen fajta, a kisgyermek megnyilatkozásaiban szemantikailag kapcsolódó beszédnek. (Szemantikai kibővítés esetén az anya a saját mondatába beépíti és új információval bővíti ki a kisgyermek elhangzott közlésének valamilyen lényeges elemét.) Cross (1978), Barnes et al. (1983) valamint Wells és Robinson (1982) ugyanis az anyai beszéd sajátosságainak és a nyelvelsajátítás ütemének összefüggését vizsgálva, egybehangzóan úgy találták, hogy a kisgyermek nyelvi fejlődésének előrehaladását a gyermek megnyilatkozásában szemantikailag kapcsolódó anyai beszéd mennyisége jelezte előre leginkább.

E nyelvelsajátítást segítő eljárások "hatásmechanizmusa" azonban ma még korántsem ismert. Jelenleg tehát még nem tudjuk, miféle tanulási mechanizmusok révén tud a kisgyermek ilyen típusú megnyilatkozásokat jobban hasznosítani, mint a szemantikailag nem kapcsolódókat; milyen eljárások segítségével tudja a megnyilatkozásaihoz közvetlenül kapcsolódó

*Kibővítés esetén a felnőtt beszédpartner a kisgyermek hiányos mondatát a szükséges nyelvtani elemek (ragok, jelek) hozzáadásával értelmes, jólformált mondattá alakítja.

felnőtt beszédből jobban kiszűrni az abban rejlő nyelvtani információt. (Ennek megértéséhez a beszéd feldolgozásával s a beszédfejlődéssel kapcsolatos pszichológiai folyamatok sokkal mélyebb ismeretére lenne szükségünk, mint amilyenekkel ma rendelkezünk).

Olyen egyetemes nyelvelsajátítási elmélet, amelybe e sajátos beszédregiszter beépíthető lenne, egyelőre még más, külső okok miatt sem lehetséges: a kisgyermekhez intézett beszéd sajátosságait ugyanis mindeddig kulturális és szociológiai szempontból viszonylag szűk körben (többnyire angolszász nyelvterületen, ott is szinte kizárólag a középosztályhoz tartozó családok körében) vizsgálták, s jelenleg korántsem világos, hogy az itt feltárt sajátosságok mennyire tekinthetők általánosnak. Noha antropológusok több kultúrában is nyomára bukkantak e sajátos nyelvhasználat meglétének, erről összefoglalóan ld. Ferguson (1977), más etnikai közösségekben viszont ettől gyökeresen eltérő nyelvhasználati sajátosságokat tártak fel a felnőttek kisgyermekekkel való kommunikációjában. Így például a pápua új-guineai kaluli népcsoportban azt találták, hogy nem a kisgyermekkel folytatott, az ő szintjéhez alkalmazkodó társalgás, hanem az adott beszédhelyzetnek megfelelő, utánzandó modellként bemutatott nyelvi megnyilatkozások és ezek megismételtetése a gyermekkel jelenti a nyelv elsajátításának legfőbb keretét, forrását. (A kalulik felfogása szerint ugyanis a gyermekeknek kezdettől fogva a felnőtt kommunikációhoz szükséges "kemény" beszédet kell megtanulniuk, nem pedig a "gyermekeset". ld. Schieffelin (1979).)

A fent említett jelenségek általános érvényét más közösség kommunikációs gyakorlatának leírása is cáfolja. Több más nyelvi közösségben - így pl. a kenyai kipszigisz népcsoportban (Harkness 1977) vagy a M.C. Ward által tanulmányozott lousianai feketék körében (Ward 1971) - azt tapasztalták, hogy a szülők semmilyen eszközzel nem segítik elő, nem bátorítják a beszélni tanuló kisgyermekek aktív nyelvi tevékenységét, ezzel szemben nagy fontosságot tulajdonítanak a beszédmegértésnek. E közösségekben a kisgyermekhez intézett beszdében ritkán fordult elő kibővítés, ritka volt a kérdés vagy a gyermek cselekvésének kommentálása, magasnak bizonyult viszont a felszólítások aránya.

E sajátos beszédregiszter szociális osztályok, illetve rétegek szerinti vizsgálata terén még szerényebb a kutatások mérlege, mint az etnikai-kulturális különbségek tekintetében. A beszélni tanuló - 1-3 éves

kisgyermekekhez intézett anyai beszéd sajátosságait feltáró vizsgálatok közül ugyanis voltaképpen igen kevés (rendszeres módon csupán egyetlen-egy, Snow et al. 1976-ban megjelent tanulmánya) - szentelt figyelmet a szociális hovatartozás szerinti különbségeknek. Snow és munkatársai holland nyelvterületen, három társadalmi osztályhoz: az értelmiségi középosztályhoz, az alsó középosztályhoz és a szakképzetlen munkásosztályhoz tartozó családok körében vizsgálták az anyák beszédét 18-38 hónapos gyermekükkel. Az anya-gyermek kommunikációt kétféle beszédhelyzetben: spontán játék és képes-könyvből való mesélés közben regisztrálták, majd az így nyert beszédanyagot különböző nyelvészeti és funkcionális szempontok szerint elemezték.
A kétféle beszédhelyzet esetében az eredmények különbözőképpen alakultak. A szabad játékhelyzetben a munkásosztályhoz tartozó anyák beszédében jóval nagyobb volt a felszólító mondatok és a modális segédigék s kisebb a főnévi szerepkört betöltő mutató névmások aránya, mint akár az értelmiségi, akár az alsó középosztálybeli anyák beszédanyagában. (Vizsgálati adatok szerint - ld. Newport et al. (1977) - a felszólító mondatok aránya negatívan, a főnévi deixis pedig pozitívan befolyásolja a gyermekek nyelvi fejlődését.) A "társalgási" mutatókat elemezve pedig Snow és munkatársai úgy találták, hogy a gyermek megnyilatkozásának megismétlése, illetve kibővítése ritkábban előforduló jelenségnek bizonyult a munkásanyák beszédében, mint a két másik társadalmi osztályhoz tartozó csoportban. (A képeskönyvből való mesélés során azonban nem voltak megállapíthatók ilyen jellegű különbségek az anyák vizsgált csoportjai között. Beszédük ugyanis mindhárom csoportban bonyolultabbnak bizonyult szabad játékhelyzetben felvett beszédanyaguknál.)

Az idősebb, az óvodás korosztályhoz tartozó gyermekek esetében több vizsgálat is foglalkozott a szülő-gyermek beszédkapcsolat társadalmi osztályok szerinti különbségeivel (ezeknek az eredményei azonban az itt ismertetett vizsgálat szempontjából korlátozott érvényűek, hiszen normális fejlődés esetén az óvodáskorú gyermekek a beszédfejlődés legdöntőbb szakaszán már túljutottak. Szerzőik B. Bernstein elméletéből (Bernstein 1961, 1971) kiindulva elsősorban arra a kérdésre kerestek választ, hogy milyen következményekkel járnak a gyermekek nyelvhasználata és értelmi fejlődése szempontjából a különböző társadalmi osztályokhoz tartozó anyák nyelvhasználatának, kognitív (a világra vonatkozó ismereteket átadó, közvetítő) "stílusának" különbségei. E kutatások szerint a középosztálybeli

anyák egy-egy feladat elmagyarázásakor bonyolultabb, absztraktabb nyelvet használtak, mint a munkásosztálybeliek (Hess és Shipman 1965). Gyermekeik magatartását irányítva, őket különböző cselekvések végrehajtására kérve gyakrabban utaltak a kívánt cselekvés elmulasztásának érzelmi vagy gyakorlati következményeire, míg a munkásosztálybeli anyák beszédében ezt az interperszonális célt leggyakrabban a felszólítások szolgálták (Cook Gumperz 1973). Végül a középosztályhoz tartozó anyák gyermekük kérdéseire aodtt válaszait nagyobb információtartalom, a világ adott jelenségeinek pontosabb, explicitebb leírása jellemezte, mint a munkásosztálybeliek hasonló kérdésekre adott válaszait (Robinson és Rackstraw 1972).

II. A kutatás leírása

A jelen kutatás teljes egészében a fent ismertetett problémakörhöz kapcsolódik: longitudinális felmérés keretében, különböző társadalmi rétegekhez tartozó magyar anyanyelvű anyák beszédanyagában vizsgálja a kisgyermekkel való kommunikácó nyelvi sajátosságait, s e sajátosságok esetleges hatását a beszédfejlődésre.

1. A vizsgált csoportok, az adatgyűjtés módszere

A családok kiválasztásában a következő szempontok érvényesültek:

- Az anyák iskolázottsága: 18 gyermek édesanyja 8 osztályt vagy annál kevesebbet végzett, a hat értelmiségi kontroll-gyermeké pedig főiskolai vagy egyetemi végzettségű volt. A gyermekek - legalábbis a vizsgálat kezdetének időpontjában - bölcsődébe nem jártak, otthon nevelődtek.

- A településtípus: a kiválasztott iskolázatlan családok közül hat budapesti peremkerületekben (Pesterzsébeten és Rákospalotán), hat az agglomerációs övezetben (Gyálon és Vecsésen), további hat pedig aprófalvakban, illetve tanyás településen (Nógrád és Bács-Kiskun megyében) élt. (Az agglomerációs övezet községei, az aprófalvak és a tanyák a hátrányos helyzetű települések fő típusait képviselik a településviszonyokat és az azokból eredő társadalmi egyenlőtlenségeket elemző szociológiai szakirodalomban, ld. Konrád és Szelényi 1971, Vági 1982, Enyedi 1980.)

- A gyerek egészségi állapota: a kiválasztott gyermekek valamennyien

időre, normális súllyal születtek, súlyosabb betegségen a vizsgálatot megelőzően nem estek át. Az anyák terhessége - egyetlen esettől eltekintve - szintén normális volt. (A családok kiválasztása az illető települési körzetben dolgozó védőnők segítségével történt, az egészségügyi információkat is ők bocsájtották rendelkezésünkre.)

- A gyermek neme és kora: minden egyes csoportban a gyerekek fele kisfiú, fele kislány volt. A vizsgálat kezdetének időpontjában a gyerekek életkora 12 és 15 hónap közé esett.

A kiválasztott családokban háromhavonként, összesen 8 alkalommal beszédfelvétel készült. (A vizsgálat tehát durván két évig, egyéves kortól csaknem hároméves korig tartott.) Így minden egyes család esetében összességében 16 órányi beszédfelvétellel rendelkezünk (egy kivételével)*, ami nemzetközi méretekben is igen jelentős beszédanyagot jelent.

A beszédfelvételek többnyire az anya és a kisgyermek közötti beszédeseményeket rögzítették, esetenként azonban más személyek is (apa, valamelyik nagyszülő, idősebb testvér) is jelen voltak a felvétel idején, és beszéltek a gyermekhez vagy az anyához. A családban élő gyermekek számának tekintetében homogén minta összeállítása lehetetlennek bizonyult: a kiválasztott családoknak kereken a felében (tíz iskolázatlan és két iskolázott édesanya esetében) a vizsgált gyerekek elsőszülöttek voltak, a többi családban egy vagy több testvér is élt, ők azonban többségükben már iskolába, esetleg óvodába jártak.

A beszédfelvételeket mindig ugyanaz a személy - pedagógia vagy pszichológia szakos egyetemista vagy főiskolás fiatal lányok - készítették, akik e látogatások során általában igen jó kapcsolatba kerültek a családdal. A felvételek természetes beszédhelyzetben történtek, a jelen lévő fiatal munkatárs az események menetét semmilyen módon nem befolyásolta, az interakcióban lehetőség szerint nem vett részt, hanem a felvétel idején folyamatosan jegyzőkönyvet vezetett a beszédhelyzetről és a szereplők cselekvéséről. (A kétórás interjút esetenként két részletben vették fel, maximálisan két héten belül, amennyiben úgy látták, hogy a mamát vagy a gyermeket a kétórás felvétel túlságosan kifárasztja.)

Az anyák beszédének átírásakor minden köznyelvi normától eltérő jelenséget (rossz kezdés, hezitációs szünet, agrammatikus mondatszerkesz-

*Az agglomerációs csoportból egy kislány meghalt.

tés, hangcsere) meghatározott módon jelöltünk. A rendhagyó hangtani jelenségek jelölésére, akárcsak a kisgyermek vokalizálásának, majd később nyelvi megnyilatkozásainak átírására, az egyezményes hangjelölést használtuk (Bárczi 1957). Az átírás során elsősorban a hangok fonémikus státuszát érintő változtatások (például asszimiláció, hangcsere) jelölésére törekedtünk). A beszédfelvételeket az esetek többségében a felvételt készítő munkatárs írta át. Amennyiben nem így történt, a felvétel készítője legalábbis ellenőrizte a mások által készített átírásokat.)

2. A beszédanyag kiválasztásának és elemzésének szempontjai

Az anyai beszéd rétegspecifikus sajátosságainak elemzésére 200-200 egymást követő anyai megnyilatkozást választottunk ki mindegyik gyermek első, negyedik és - ahol az átírás már elkészült - nyolcadik mintájából. A kiválasztást a következő szempontok figyelembevételével hajtottuk végre:

- a gyermeknek a vizsgálatvezetővel szemben tanúsított esetleges kezdeti idegenkedése miatt a felvétel első tíz percét nem vettük figyelembe:
- Snow et al. (1976) tanulmányának eredményeit figyelembe véve az elemzendő részt úgy választottuk ki, hogy képről való mesélést ne tartalmazzon. A verseket, mondókákat kihagytuk az elemzett megnyilatkozások közül;
- Az elemzendő rész kiválasztásakor arra törekedtünk, hogy az adott interjúrészlet csak az anya és gyermeke közötti beszédeseményeket tartalmazza. Az anyának más jelenlévő személyhez intézett megnyilatkozásait nem vettük figyelembe.
- A rossz kezdéseket és a hiányosan átírható mondatokat kihagytuk, ezek előfordulását azonban a 200 megnyilatkozás kiválasztása során külön feljegyeztük.

A megnyilatkozások szegmentálása nyelvtani kritériumok és szupraszegmentális tényezők (pl. mondatdallam, szünet) együttes figyelembevételével történt.

Az így kiválasztott, beszédmintánkénti 200-200 megnyilatkozást nyelvtani és szövegtani szempontból, valamint beszédaktus funkcióik szerint elemeztük. A nyelvtani elemzés az anyák mondatainak nyelvtani bonyolultságát és néhány más - a kisgyermek nyelvi fejlődésének szempont-

jából valószínűleg jelentőséggel bíró - nyelvtani jellemzőjét vizsgálja. A szövegszempontú elemzés arra próbál fényt deríteni, hogy mennyire kapcsolódnak szemantikailag az anya megnyilatkozásai a kisgyermek közléseihez, valamint magának az anyának korábbi megnyilatkozásaihoz, közelebbről: milyen arányú az utánzás, a kibővítés és az elhangzott mondat más egyéb típusú módosítása az anyai beszédben. A beszédaktus-szempontú elemzés a különböző beszédcselekvések leggyakoribb típusait próbálja megállapítani a különböző csoportokhoz tartozó anyák kisgyermekükkel folytatott kommunikációjában. S tekintve, hogy a beszédcselekvések egyes típusai különböznek abból a szempontból, hogy mennyire kötelezik szóbeli vagy cselekvéses válaszadásra a hallgatót, s mennyire határozzák meg a válasz módját, az elemzés e része bizonyos fokig lehetővé teszi az anya-gyermek interakció általánosabb sajátosságainak (sőt, ezen túl még talán a nevelés "stílusának" is) a jellemzését. Az elemzés e három részterületén - a nyelvtipológiai különbségek által szükségessé tett kisebb-nagyobb változtatásokkal - olyan elemzési kategóriákat alkalmaztunk, amelyeket korábbi vizsgálatokban már több kutató használt. Az elemzési kritériumok átvételével az volt a célunk, hogy adataink lehetőség szerint összehasonlíthatóak legyenek más nyelvterületeken, más kultúrákban gyűjtött, hasonló jellegű adatokkal.

(A nyelvtani elemzés során használt mutatók többsége megtalálható Furrow et al. 1979 , Newport et al. 1977 , valamint Snow et al. 1976 tanulmányában. A szövegszempontú elemzés kategóriáit Cross 1977, a beszédaktus-kategóriákat pedig McDonald és Pien 1982 tanulmányából vettem át. A felsorolt szerzők maguk is korábbi kutatásokból merítették elemzési szempontjaik nagy részét.)

a/ Nyelvtani mutatók

/1/ Átlagos mondathossz /a/ szavakban /b/ morfémákban megadva
/2/ Az öt leghosszabb mondat átlaga /a/ szavakban /b/ morfémákban megadva
/3/ Egyszavas mondatok
/4/ Egy morfémából álló mondatok
/5/ Hiányos vagy nem teljesen érthető mondatok
/6/ Agrammatikus mondatok

/7/ Mondattípusok

/a/ kijelentő mondat

/b/ felszólító mondat

/c/ felkiáltó mondat

/d/ nem kérdő mondatszók

/e/ kiegészítendő kérdés

/f/ eldöntendő kérdés

/g/ kapcsolt kérdés (=kijelentő vagy felszólító mondathoz kapcsolódó kérédés, pl. jó?; igaz?; nem?)

/h/ megelőző megnyilatkozásra visszakérdező vagy válaszadást sürgető kérdések (Hm? Na? Tessék?)

/8/ Járulékos mondat (Nem kérdő mondatok végéhez járulékosan kapcsolódó nem kérdő mondatszók, pl. megszólítás)

/9/ Alárendelés

/10/ Melléknévi és határozói igenév

/11/ Főnévi igeneves szerkezet

/12/ Mellérendelés

/13/ Névszók

/a/ főnév

/b/ mutatónévmás

/c/ egyéb névmás

/14/ Igék

/a/ alapige

/b/ segédige

/c/ ható ige

/d/ létige és kopula

/15/ Módosítók

/a/ főnévmódosító (főnevet vagy melléknevet módosító melléknév vagy melléknevet módosító határozó)

/b/ igemódosító (igét vagy határozót módosító határozó)

Egyes nyelvtani "funkcióelemek" előfordulása

/16/ Nem jelenidejű igealak

/17/ Felszólító módú igealak

/18/ Feltételes módú igealak

/19/ Többesjel

/20/ Birtokos személyrag

/21/ Esetrag (token)

/22/ Névutó

/23/ Esetrag (type)

/24/ Tagadószó

b/ A szövegszempontú elemzés során használt mutatók

2/ Az anya megnyilatkozása szemantikailag kapcsolódik a gyerekéhez

Utánzás: az anya megnyilatkozása teljes egészében vagy csupán részlegesen reprodukálja a gyerek megnyilatkozását. Az utánzás során az anya vagy megőrzi, vagy nyelvtanilag releváns módon megváltoztatja az eredeti megnyilatkozás intonációját (pl. Gyerek: Kocsivaj. A.: Kocsival.; Gyerek: Nenno. Anya: nem jó?)

Kibővítés: az anya nyelvtani funkcióelemek (ragok, jelek) vagy/és új lexikai elem hozzáadásával kibővíti a gyerek nyelvtanilag hiányosan megformált mondatát. A kibővítés során vagy megőrzi vagy megváltoztatja a gyermek mondatának típusát (pl. Gyerek: Baba já. Anya: Játszik a baba.; Gyerek: Maci: Anya: Hol van a maci?

Szemantikai kibővítés:

- Főnévi csoport kibővítés: A gyerek mondatának olyan kibővítése, amely a topicot alkotó főnévi csoportot teljes egészében magában foglalja (Pl. Gyerek: Apa ement. Anya: Apa majd este jön haza.)
- Állítmány kibővítés: a gyerek megelőző mondatából bármelyik olyan elem kibővítése, amely a topicot alkotó részben nem szerepelt (pl. Gyerek: Letépted papít. Anya: Letéptem bizony, mert kell nekem az a papír.
- Névmás kibővítés: A fentiekhez hasonló kibővítés, amely névmással utal a gyermek mondatának valamelyik összetevőjére (pl. Gyerek: Másikat. Anya: Azt nem tépem le.

Bár szemantikailag kapcsolódó megnyilatkozásnak természetesen nem tekinthetők, az utánzás és a kibővítés sajátos eseteként a gyerek vokalizálásának megismétlését és kibővítését is számba vettük és külön kategóriaként kódoltuk (pl. Gyerek: Brrr! Anya: Brrr? Mi az a brrr?).
Ezen túl a korai anya-gyermek beszédkapcsolat egyik sajátos aspektusaként azt is megvizsgáltuk, hogy mennyire tulajdonítottak kommunikatív szándékot,

jelentést a kisgyermek vokalizálásának a különböző csoportokba tartozó anyák ("vokalizálás értelmezése" kategória).

3/ Önismétlés az anyák beszédében

Parafrázis: Olyan megnyilatkozás, amely tartalmilag egy előző megnyilatkozást reprodukál, az azt alkotó elemek szószerinti megismétlése nélkül.

Teljes ismétlés: Egy megelőző, több morfémából álló megnyilatkozás pontos megismétlése.

Részleges ismétlés: olyan megnyilatkozás, amely az előző megnyilatkozás bármely részét - az eredeti mondattípust megőrizve - megismételte

Elliptikus és tagolatlan megnyilatkozások megismétlése

Transzformált ismétlés: egy megelőző megnyilatkozás teljes vagy részleges megismétlése az eredeti mondattípus átalakításával.

A teljes, a részleges, az elliptikus/tagolatlan és a transzformált ismétlés egyaránt előfordulhatott kibővítéssel, illetve - az eredetihez képest - tartalmazhatott valamilyen kisebb, a mondat alapszerkezetét nem érintő nyelvtani módosítást. A kódolás alkalmával e kétféle variációs típust (pl. "Részleges ismétlés kibővítéssel"; Részleges ismétlés módosítással") minden önismétlés-típus esetében külön kategóriaként vettük számba.

Az utánzás, a kibővítés és az önismétlés lehetséges modelljeként mindig a megelőző három megnyilatkozást vettük figyelembe. Azokat az eseteket, amikor az anya egy-egy megnyilatkozása a fenti kritériumok szerint mind a saját, mind a gyermek megelőző megnyilatkozásával összefüggött szemantikailag, "szinergikus megnyilatkozás" megjelöléssel külön is kódoltuk.

Nem szekvenciális ismétlés: bármely, az adott beszédmintában előzőleg már kódolt anyai megnyilatkozás pontos, nem szekvenciális megismétlése.

Készlet megnyilatkozások: ebben a kategóriában - másodlagos kódolási szempontként - olyan megnyilatkozásokat tüntettünk fel, amelyet az anya az adott beszédmintában ötnél többször használt.

Megnyilatkozáson belüli ismétlés: bármely rész megismétlése az adott megnyilatkozáson belül.

Más szövegkategóriák

Szemantikailag új megnyilatkozás: bármelyik olyan - predikatív viszonyt tartalmazó - megnyilatkozás, amely a fenti kategóriák egyikébe sem tartozik (kivéve a "Saját kérdésre adott válasz" kategóriájába tartozó megnyilatkozásokat).

Egyéb: a fenti kategóriák egyikébe sem tartozó, egyetlen mondatszóból álló anyai megnyilatkozások.

Igen/nem válasz: a megelőző gyermeki megnyilatkozásra adott igenlő vagy tagadó válasz.

Saját kérdésre adott válasz: az anya a saját maga által feltett kérdést maga válaszolja meg.

c/ Beszédaktus kategóriák

A beszédaktus-kategóriák szerinti elemzés során elsősorban a direktívek és a kérdések típusait próbáltuk meg megállapítani, ezen túl pedig - általánosabb szinten - arra is választ kerestünk, hogy az egyes csoportokban milyen arányban szenteltek figyelmet az anyák gyermekeik cselekvésének, illetve nyelvi produkciójának. Közelebbről: gyermekük cselekvésének irányítását, szabályozását célozták-e nyelvi megnyilatkozásaikkal, vagy pedig inkább nyelvi közléseire reagáltak, s a társalgási kontextust így módon biztosítva a nyelvi tevékenységét bátorították, erősítették. Ez a kétféle beállítódás, magatartásmód az anyai interakciós stílusok két típusának: a direktív, irányító és a "társalgáskiváltó" stílusnak felelnek meg (ld. McDonald és Pien 1981). (A nyelvi fejlődés szempontjából magától értetődően az utóbbi tekinthető kedvezőbbnek.)

A vizsgálatban alkalmazott beszédaktus-kategóriák közelebbről a következők voltak:

Direktívek: a direktívek Searle (1975) meghatározása szerint olyan megnyilatkozások, amelyek kiváltják és meghatározzák a hallgató fizikai viselkedését.

/1/ Közvetlen felszólítás: ez a beszédaktus-típus szorosan meghatározza a hallgató viselkedését. Nyelvtani szempontból leggyakrabban felszólító mondat formájában valósul meg, de más típusú mondattal is kifejezhető, amennyiben abban expliciten meg van jelölve a kívánt cselekvés és a cselekvést végrehajtó személy és egyéb alternatív

válasz lehetősége ki van zárva. (pl. Ne csináld! Gyere ide! Abbahagyod! Oda kell adnod!)

/2/ Közvetett felszólítás: a felszólítás enyhített vagy kevésbé explicit, mint az előző típus. Propozicionális tartalmát tekintve a közvetett felszólítás vagy a kívánt cselekvésre utal, vagy pedig egy kívánt helyzetre, állapotra, amely a hallgató cselekvése révén következne be (ld. Ervin-Tripp 1976, 1977). A közvetett felszólítások néhány lehetséges típusa: akciókérés (Odaadnád azt a poharat?); javaslat, tanács (Bemehetnél.; Mért nem hallgatod meg a lemezt?); panasz (Nem bírok megmozdulni tőled!); fenyegetés (Kikapsz, ha hozzányúlsz!).

Kérdések: interakciós szempontból a kérdések legfontosabb sajátossága, hogy a társalgás fonalát (a "turn"-t) a hallgatónak átadva verbális választ váltanak ki (Sacks és Schegloff 1974).

A kérdések típusai erősen különböznek abból a szempontból, hogy milyen jellegű válasz adható rájuk. Az alábbiakban az egyes kérdéstípusok ismertetésén túl - McDonald és Pien nyomán - azt is megjelölöm, hogy az adott típus mennyire szabja meg a válasz jellegét, pontosabban hogy egy-egy adott kérdéstípus esetében mennyire specifikus a beszédpartner által adandó válasz. (Ennek ugyanis szintén jelentősége lehet az anyai interakciós stílusok jellemzésekor.)

/1/ Javítókérdések: ez a kérdéstípus a társalgási fogalmak korrekcióját szolgálja azokon a pontokon, amikor a beszédpartnerek között valamilyen zavar, félreértés keletkezett (pl. Hm? Tessék? Mi?). A javítókérdésekre szigorúan meghatározott típusú válasz adható: ilyen kérdések után ugyanis a hallgatónak - teljesen vagy részlegesen - meg kell ismételnie előző megnyilatkozását.

/2/ Tesztkérdések: olyan kérdések, amelyekre a beszélő ismeri a választ (pl. Mi ez? Milyen színű ez?). A kisgyermekkel folytatott társalgásban a felnőtt leggyakrabban akkor használja ezt a kérdéstípust, ha meg akar bizonyosodni, birtokában van-e a gyermek bizonyos ismereteknek, nyelvi eszközöknek, vagy egy harmadik személynek akarja demonstrálni a gyermek ismereteit.

/3/ Valódi kérdések: információkérő kérdések; a beszélő ezekre nem ismeri a választ. Az itt vizsgált beszédhelyzetben az ilyen kérdések leggyakoribb témája: a gyermek cselekvése (amennyiben

az az anya látóterén kívül zajlik), állapota, szándékai, a dolgokról való elképzelései (pl. Szereti a maci a nyuszit?; Most hová mész?).

/4/ Verbális közlésre vonatkozó kérdések: kérdő formában (részlegesen vagy teljesen) megismtélik, parafrazeálják a hallgató megelőző mondatát, anélkül, hogy új információt adnának ahhoz. (pl. Gyerek: Alszik a baba. Anya: Alszik?; Igen?; Szundikál?;). Ez a kérdéstípus tartalmi, illetve formai szempontból igen kevéssé határozza meg a gyermek válaszát: a kérdés egyszerű nyugtázása (pl. Ühüm.) vagy akármilyen a témát folytató közlés (pl. a néhány sorral feljebb idézett társalgási szekvencia esetében a "Betakarom" válasz) megfelelő válaszadást jelent ebben az esetben.

/5/ Cselekvésre utaló kérdések: a hallgató cselekvését írják le vagy nyugtázzák kérdés formájában (pl. Vonatozik a kis Marci?). A /4/ kérdéstípushoz hasonlóan ez a fajta kérdés sem befolyásolja lényegesen a válaszadás lehetőségeit.

/6/ Közlő kérdések: valamilyen a - a hallgató által ismert vagy nem ismert - eseményt, tényt kommentáló, arról a hallgatót informáló kérdéstípus (pl. Nem megy bele a lukba, igaz?). Leggyakrabban "kapcsolt kérdés" formájában jelenik meg.

/7/ Engedélykérő vagy segítséget felajánló kérdések: ez a kérdéstípus a beszélő által végrehajtandó cselekvéshez kéri a hallgató jóváhagyását, beleegyezését (pl. Bemehetek, Kibontsam?).

Verbális közlés visszajelzése: az ilyen típusú megnyilatkozások a hallgató előző megnyilatkozására válaszolnak, vagy azt nyugtázzák. Az elhangzott megnyilatkozás típusától függően lehetnek:

/1/ Kérdésekre vagy direktívekre adott válaszok (amennyiben e válaszok maguk nem kérdések vagy direktívek) pl. Gyerek: Elmegyünk? Felnőtt: Igen.; Nem.; El.).

/2/ Kijelentő megnyilatkozás nyugtázása (igenlő vagy tagadó formában), (pl. Igen, alszik a cica.; Nem, az nem zöld, hanem kék.

Cselekvés visszajelzése: az e kategóriába tartozó megnyilatkozások új információ hozzáadása vagy kommentár nélkül nyugtázzák a kisgyermek megelőző vagy éppen folyó cselekvését (pl. Jól van, Marcika, jól csinálod!; Vezeti a kocsit a kicsi Marci.)

Saját cselekvés leírása: a beszélő nem kérdő mondat formájában saját cselekvését írja le vagy kommentálja.

d/ A társalgás egyéb aspektusait jellemző változók

Az anya beszédessége mutató az anya megnyilatkozásainak percenkénti átlagát adja meg.

Az anya viszonylagos dominanciájának mérőszáma (az anya összes megnyilatkozásának és a gyermek összes megnyilatkozásának és a gyermek összes megnyilatkozásának hányadosa a kijelölt interjú-részben pedig azt mutatja, hogy mennyire dominálták az anyák a társalgást, illetve mennyire engedtek teret a kisgyermek nylevi tevékenységének. Ez utóbbi mértékszám kiszámításakor - az általános gyakorlattól eltérően - a gyermeknyelvi megnyilatkozásokon túl az 1-2 vagy több másodperccel elválasztott vokalizációs szakaszokat is figyelembe vettem, ugyanis a szakirodalom szerint a gyermekek beszédfejlődésének korai szakaszában a társalgási turn szerepét a vokalizáció is betöltheti (Snow 1977).

e/ A gyermek nyelvi fejlődésének mutatói

Mivel az első beszédfelvétel időpontjában több gyermek még egyáltalán nem beszélt, a nyelvi szint méréséről voltaképpen csak a IV. és a VIII. beszédmintában lehetett szó. (Az ezekben a mintákban bevezetett nyelvi mutatók: 100 egymást követő gyermeknyelvi megnyilatkozás alapján az átlagos mondathossz szóban és morfémában; az ugyanezen 100 mondatban előforduló igék és főnévi csoportok száma, valamint az esetragok típusainak és összes előfordulásának száma.) Az I. beszédminta esetében is megadjuk azonban az anya 200 egymást követő megnyilatkozása közben elhangzott gyermeknyelvi megnyilatkozások, illetve vokalizációs szakaszok számát.

III. Az I. beszédminta elemzésének eredményei

Az alábbi táblázat az I. beszédminta elemzésének eredményeit összegzi értelmiségi/iskolázatlan csoportok, valamint településtípusok szerinti bontásban. A számítógépes program a csoportonkénti átlagokat vetette egybe a kétmintás t próba alapján. A táblázat elsődlegesen az Értelmiségi

csoport mutatóival összehasonlítva mutatja be a Peremkerületi, Agglomerációs, Tanyasi és Összes Iskolázatlan csoportok átlagait, a megadott szignifikancia-szintek mindig az illető csoport és az értelmiségi csoport azonos változója közötti eltérés nagyságára utalnak. (A településtípus szerinti csoportok teljesítménye közötti esetleges szignifikációs különbségeket a megfelelő adatok alatt, külön tüntettem fel.)

A táblázatban több változót összevontam (vagy azért, mert értékük túl kicsi volt, vagy pedig azért, hogy egy-egy vizsgált alapjelenséget illetően az egyes csoportok teljesítményének különbségei jobban érzékelhetőek legyenek). Az összevont változókat a következőképpen jelöltem:

Tagmondategység (alárendelés+melléknévi és határozói igenév+főnévi igeneves szerkezet)

Segédige+Hatóige

Összes utánzás (értelmes megnyilatkozások + vokalizálás utánzása)

Összes kibővítés (kibővítés+szemantikai kibővítés+vokalizálás kibővítése)

Önismétlés (teljes ismétlés+részleges ismétlés+elliptikus/tagolatlan megnyilatkozások megismétlése)

Önmódosítás (transzformált ismétlés+a teljes, a részleges, az elliptikus/tagolatlan és a transzformált ismétlés kibővített vagy nyelvtanilag módosított változatai)

A Verbális közlés visszajelzése kategória esetében a két alkategóriát szintén összevontan mutatom be.

A nyelvi változók alakulása az I. beszédmintában
(településtípus és iskolázottság szerint)

+ $p < 0,10$
x $p < 0,05$
xx $p < 0,01$
xxx $p < 0,001$

	Értelmiségi N=6	Peremkerületi N=6	Agglomerációs N=6	Tanyasi N=6	Összes iskolázatlan N=18
ÁM (szavakban)	2,67	2,13^{x}	1,90^{xx}	2,08^{xx}	2,03^{xx}
ÁM (morfémákban)	3,65	3,19	2,69^{x}	2,90^{x}	2,92^{x}
Öt leghosszabb mondat átlaga (szavakban)	9,53	6,53^{+}	6,33^{+}	6,60^{+}	6,49^{+}
Öt leghosszabb mondat átlaga (morfémákban)	12,75	8,87^{x}	9,20^{+}	8,90^{+}	8,99^{x}
Egyszavas mondat	72,67	84,50	97,17	78,67	86,78^{+}
Egymorfémás mondat	58,67	65,00	80,00	59,33	68,11
Hiányos, nem érthető	4,17	1,50	9,17	9,17	6,61
Agrammatikus	0,50	0,50	0,83	1,00	0,78
Kijelentő mondat	60,17	42,33^{+}	43,00	47,83	44,39
Felszólító mondat	30,17	52,83^{+}	54,33^{x}	56,50^{x}	54,56^{xx}
Felkiáltó mondat	4,00	2,17	1,00^{+}	2,67	1,94
Mondatszók	41,00	39,50	55,50	45,33	46,78
Kiegészítendő kérdés	19,33	20,17	19,17	10,67 peremk.-tanyasi $p < 0,05$	16,67
Eldöntendő kérdés	31,33	26,00	12,33^{x}	21,66	20,00

	Értelmiségi	Peremkerületi	Agglomerációs	Tanyasi	Összes iskolázatlan
Kapcsolt kérdés	7,33	5,83	$2,50^{+}$	4,67	4,33
Visszakérdezés	3,83	$12,33^{+}$	12,00	10,50	11,61
Járulékos mondat	16,33	13,33	$8,33^{x}$	$6,17^{x}$	$9,28^{+}$
Tagmondategység	9,00	7,00	4,50	3,00	4,83
Mellérendelés	3,17	0,67	1,33	1,17	1,06
Főnév	94,50	$67,00^{x}$	$69,50^{+}$	$56,17^{xx}$	$64,22^{x}$
Mutatónévmás	21,50	$11,33^{x}$	$8,00^{x}$	$7,33^{xx}$	$8,89^{x}$
Egyéb névmás	24,00	27,83	30,00	20,83	26,22
Alapige	113,00	119,83	94,67	105,00	106,50
Segédige+hatóige	7,50	9,50	9,33	6,50	8,44
Létige+kopula	18,00	14,67	13,17	15,33	14,39
Főnévmódosítók	16,33	$7,33^{x}$	$4,83^{xx}$	$6,67^{x}$	$6,28^{x}$
Igemódosítók	72,50	64,17	$43,67^{x}$ Tanyasi-agglom. $p < 0,05$	73,00	60,28
Nem jelenidejű igealak	12,17	12,83	7,00 Peremk.-agglom. $p < 0,05$	10,67	10,17
Felszólító mód	35,50	$57,33^{x}$	52,17	$56,00^{x}$	$55,17^{xx}$
Feltételes mód	0,50	0,50	0,0	0,17	0,22
Többesjel	3,00	1,67	0,0	0,33	0,67
Birtokos személyrag	14,67	11,67	$5,67^{xx}$	$9,16^{+}$	$8,83^{x}$
Esetrag (token)	44,17	34,67	$24,00^{x}$	$25,67^{xx}$	$28,11^{xx}$
Névutó	0,17	0,33	0,17	$2,33^{x}$	$0,94^{+}$

	Értelmiségi	Peremkerületi	Agglomerációs	Tanyasi	Összes iskolázatlan
Esetrag (type)	6,83	5,00	4,00^{x}	6,00	5,00
Tagadószó	23,00	22,17	17,50	21,50	20,39
Összes utánzás	6,00	2,67	8,33	5,67	5,56
Összes kibővítés	9,67	3,50^{+}	2,17^{xx}	2,17^{+}	2,61^{x}
Vokalizálás értelmezése	3,50	2,17	1,83	4,00	2,67
Parafrázis	3,17	2,17	3,00	4,67	3,28
Önismétlés	31,00	37,33	56,17 Tanyasi-agglom. $p < 0,05$ Peremk.-agglom. $p < 0,10$	33,83	42,44
Önmódosítás	22,33	24,00	23,17	23,00	23,39
Szinergikus megnyilatkozás	5,00	2,00	0,33 Tanyasi-agglom. $p < 0,10$	1,33	1,22
Nem szekvenciális ismétlés	8,17	14,17	20,17^{x}	22,00^{x}	18,78^{x}
Készlet megnyilatkozás	10,83	28,00^{+}	51,17^{x}	15,33	31,50^{x}
Megnyilatkozáson belüli ismétlés	5,50	0,33	3,67	1,50	1,83
Szemantikailag új megnyilatkozás	84,83	71,67	46,83^{xx} Tanyasi Peremk. -Agglom. $p < 0,05$	70,50	63,00^{x}
Egyéb	37,67	44,17	33,83	41,67	39,89
Igen/nem válasz	0,00	0,50	0,00	0,00	0,17
Saját kérdésre adott válasz	2,33	1,33	1,17	1,17	1,22

	Értelmiségi	Peremkerületi	Agglomerációs	Tanyasi	Összes iskolázatlan
Közvetlen felszólítás	37,00	55,50^{+}	60,33^{+}	58,83^{x}	58,22^{xx}
Közvetett felszólítás	10,17	14,80	2,50^{x} Peremk.-agglom. $p < 0,05$ Tanyasi-agglom. $p < 0,05$	9.83^{x}	9,06
Javító kérdés	0,17	1,33	0,17	0,00	0,50
Tesztkérdés	19,83	16,50	21,00	11,17	16,22
Valódi kérdés	12,83	10,33	4,50^{x} Peremk.-agglom. $p < 0,10$	9.00	7,94
Verbális közlésre vonatkozó kérdés	1,50	1,00	1,00	2,83	1,61
Cselekvésre utaló kérdés	5,33	5,33	3,17	5,50	4,67
Közlő kérdés	1,83	0,50	0,50	0,33	0,44
Engedélykérő kérdés	2,00	1,67	0,50^{x}	1,67	1,28
Verbális közlés visszajelzése	3,33	2,00	1,33^{+}	1,33^{+}	1,55^{+}
Cselekvés visszajelzése	9,17	6,17	4,33	6,00	5,50
Saját cselekvés leírása	7,00	5,83	5,33	5,00	5,39
Anya beszédessége	13,48	15,11	20,42^{x}	20,95^{+}	18,83^{+}
Anya dominanciája	2,77	2,50	4,78	3,56	3,61
Gyermek értelmes közlései	10,83	1,17^{x}	1,00^{xx} Tanyasi-agglom. $p < 0,10$	4,50^{+}	2,22^{x}
Gyermek vokalizációs szakaszai	49,67	82,33^{x}	68,00	61,83	70,72^{+}

A táblázat adatai szerint a különböző csoportokba tartozó anyák beszédének párhuzamos mutatói számos esetben igen eltérően alakultak.

A csoportokat az iskolázottság szempontja szerint összevetve látható, hogy az iskolázatlan anyák mind a négy itt alkalmazott mutató (ÁM szavakban/morfémákban; Öt leghaosszabb mondat átlaga szavakban/morfémákban) szerint szignifikánsan rövidebb mondatokban beszéltek a kisgyermekükhöz, és szignifikánsan több egyszavas mondatot használta ($p < 0,10$), mint az értelmiségi anyák. Beszédükben szignifikánsan magasabb volt a felszólító mondatok - és ezzel összefüggésben a felszólító mód - aránya ($p < 0,01$ mindkát esetben), míg az értelmiségi anyák beszédében a kijelentő és kérdő mondatok fordultak elő jelentősen (bár nem szignifikánsan) - nagyobb gyakorisággal. Az iskolázatlan anyák szignifikánsan kevesebb főnevet és mutatónévmást használtak, mondataik főnévi csoportjaik szignifikánsan kisebb mértékben módosították, mint az értelmiségi anyák (az eltérés szignifikancia-szintje mindhárom esetben $p < 0,05$ volt), s beszédükben lényegesen (bár nem szignifikánsan) kevesebb volt a tagmondategységek és a mellérendelés gyakorisága, mint az utóbb említettek esetében. Noha a két csoport beszédében a regisztrált esetragok típusainak száma nem tért el jelentősen, előfordulásuk gyakorisága - akárcsak a birtokos személyragoké - szignifikánsan kisebbnek bizonyult az iskolázatlan anyák esetében (esetrag-token $p < 0,01$; birtokos személyrag: $p < 0,05$).

A szövegszempontú elemzés által kimutatott legjelentősebb különbségek: az iskolázatlan anyák esetében szignifikánsan kisebb volt a kibővítések aránya ($p < 0,05$), viszont sokkal gyakrabban ismételték meg saját megnyilatkozásaikat, mint az értelmiségi anyák (az "Önismétlés" kategória mérőszámainak különbsége azonban nem érte el a szignifikancia-szintet). Az önismétlés tendenciájának meglétét az iskolázatlan anyák beszédében más változók mérőszámai is igazolták: nem szekvenciális ismétlések és készlet-kifejezések ugyanis szignifikánsan nagyobb ($p < 0,05$), szemantikailag új mondatok pedig szignifikánsan kisebb ($p < 0,05$) arányban fordultak elő az iskolázatlan anyák beszédében, mint az értelmiségi csoport anyagában.

A beszédaktus-szempontú elemzés több adata arra utalt, hogy az iskolázatlan anyák interakciós stílusa "direktívebb" jellegű volt, beszédükben ugyanis szignifikánsan nagyobb volt a közvetlen felszólítások ($p < 0,01$) és jelentősen, de nem szignifikánsan kisebb a valódi kérdések

aránya, mint az értelmiségi anyák beszédében. (McDonald és Pien említett tanulmánya szerint a választ tartalmilag kevéssé befolyásoló valódi kérdés a "társalgáskiváltó" anyai stílus egyik fő ismérve, a direktívek ellenpólusa!) Ezen kívül az értelmiségi anyák szignifikánsan gyakrabban adtak valamiféle visszajelzést gyermekük verbális közléseire ($p < 0,10$), az iskolázatlan anyák viszont szignifikánsan beszédesebbek ($p < 0,10$), egyben azonban dominánsabbaknak is bizonyultak, mint az értelmiségiek. (Az "Anya dominanciája" mutató mértékszámai közötti különbség azonban nem volt szignifikáns.)

A fenti eredményeket a szakirodalmból ismert tényekkel összevetve úgy ítéljük meg, hogy az iskolázatlan anyák beszéde a gyermek beszédfejlődése szempontjából jelentősnek tartott tényezők tekintetében igen vegyes képet mutatott.

Az egyszerűség, redundancia itt regisztrált jelenségei (kisebb átlagos mondathossz, kevésbé komplex főnévi csoportok, önismétlés) a kisgyermek fejlődésének adott szakaszát figyelembe véve önmagukban nem tekinthetők negatív jelenségnek. Hátrányt okozó nyelvi tényezőknek csupán akkor minősíthetnők ezeket, ha állandó jellemzői lennének az anyai beszédnek, vagy legalábbis hosszú távon fennmaradnának. Az iskolázatlan anyák beszédének több más mutatója azonban (a főnevek és a mutatónévmások viszonylag alacsony átlagai, a felszólítások magas, a kibővítések alacsony aránya) viszont azon tényezők közé tartoznak, amelyekről több vizsgálatban is bebizonyosodott, hogy előnytelenül befolyásolják a gyermek nyelvi fejlődését (Newport et al., 1977; Furrow et al. 1979).

E tényezők értelmezésében azonban óvatosságra int az a tény, hogy a "Gyermekek értelmes közlései" és a "Gyermekek vokalizációs szakaszai" változók mérőszámai eltérőnek mutatták e két csoportba tartozó gyermekek nyelvi érettségét: az iskolázatlan anyák gyermekei szignifikánsan kevesebbet beszéltek ($p < 0,05$) és szignifikánsan többet vokalizáltak ($p < 0,10$), mint az értelmiségi anyáké. Ez a tény pedig kétségkívül magyarázhatóvá teszi a fent érintett különbségek némelyikét. A kibővítések tekintetében tapasztalt különbségeket például nyilvánvalóan az is okozhatta, hogy az értelmiségi anyáknak - gyermekeik gyakoribb nyelvi megnyilatkozásai miatt - inkább volt módjuk az ilyen típusú társalgási válaszadásra, mint az iskolázatlanoknak: ti. volt mit kibővíteniük. (Ami a vokalizációk kibővítését illeti, ez nem bizonyult túlságosan gyakori jelenségnek,

és valamennyi vizsgált csoportban meglehetősen hasonló szinten: 1,33 és 2,00 átlagos érték között mozgott.)

Ami a mutatónévmások és a főnevek használatában regisztrált különbségeket illeti, ezek esetleg azzal is magyarázhatók, hogy az értelmiségi anyák gyermekei már előbbre jutottak a szavak elsajátításában, s a tárgyak neve iránti megnövekedett érdeklődésük hatására anyjuk beszédében is gyakoribbá vált a puszta főnévvel, vagy - (alanyi szerepkörű mutatónévmásból és a névszói állítmány funkcióját betöltő főnévből álló) deiktikus mondattal történő megnevezés.

A regisztrált különbségek mibenlétének, lehetséges hatásainak a tisztázásához tehát a másik két beszédminta elemzésének az eredményeire is feltétlenül szükség van: ugyanis csakis longitudinális perspektívában dönthető el az a kérdés, hogy a kisgyermek aktuális nyelvi szintjéhez való alkalmazkodást tükröznek-e a tárgyalt jelenségek, vagy pedig állandó jellemzői az anyai beszédnek.

A településtípus szerinti csoportok (Peremkerületi, Agglomeráció, Tanyasi) adatait egymással összevetve szembeötlő, hogy az agglomerációs csoport eredményei szinte minden - az előbbiekben tárgyalt - változó esetében szélső értéket képviselnek, s több esetben (pl. az "Önmódosítás", a "Szemantikailag új mondat" és a "Valódi kérdés" kategóriák esetében) szignifikánsan különböznek a másik két csoport mérőszámaitól. Ezen túl több más változó mérőszám is szignifikánsan különbözik (így például az agglomerációs csoportba tartozó anyák szignifikánsan kevesebb igemódosítói, nem jelenidejű igét és közvetett felszólítást használtak, mint a peremkerületi és/vagy tanyasi csoportba tartozók).

Kutatásunk longitudinális mivolta erősen korlátozta az egy-egy csoportban vizsgálható családok számát. Ezt a jelenséget azonban a vizsgált minta kicsiny volta ellenére nem tekintjük a véletlen művének. A tanulmány teljes adatbázisának feldolgozása után, a szociológiai szakirodalom segítségével a településtípus szerinti csoportok nyelvi különbségeinek a magyarázatára is kísérletet teszünk.

Irodalom

Bárczi G. (1957), Fonetika. Budapest, Tankönyvkiadó

Barnes, S. - Gutfreund, M. - Satterly, D. - Wells, G. (1983), Characteristics of adult speech which predict children's language development. Journal of Child Language 10: 65-84.

Bellinger, D. (1980), Consistency in the pattern of change in mothers' speech: Some discriminant analyses. Journal of Child Language 7: 469-487.

Bernstein, B. (1961), Social structure, language and learning. Educational Research 3: 163-176.

Bernstein, B. (1971), Class, Codes and Control. Vol.I: Theoretical Studies towards a Sociology of Language. London, Routledge

Broen, P. (1972), The Verbal Environment of the Language-Learning Child. Monograph of the American Speech and Hearing Association 17, December

Brown, R. - Bellugi, U. (1964), Three processes in the child's acquisition of syntax. In: Lenneberg, E.H. (szerk.), New Directions in the Study of Language. Cambridge, Mass., M.I.T. Press, 1964, 131-161.

Cazden, C (1965), Environmental assistance to the child's acquisition of grammar. Unpublished doctoral dissertation, Harvard University. Idézi: Gleason, J.B. - Weintraub, S. (1978), Input language and the acquisition of communicative competence. In: Nelson, K.E. (szerk.), Children's Language. Vol. 1. New York, Gardner Press, 171-222.

Cook Gumperz, J. (1973), Social Control and Socialization. London, Routledge.

Cross, T.G (1977), Mothers' speech adjustments: the contribution of selected child listener variables. In: Snow, C.E. - Ferguson, C.A. (szerk.), Talking to Children: Language Input and Acquisition. Cambridge, Cambridge University Press, 151-188.

Cross, T.G. (1978), Mothers' speech and its association with rate of linguistic development in young children. In: Waterson, N. - Snow, C.E. (szerk.), The Development of Communication. Chichester, New York, Wiley, 199-216.

Enyedi Gy. (1980), Falvaink sorsa. Budapest, Magvető /Gyorsuló idő/

Ervin-Tripp, S. (1976), Is Sybil there? The structure of some American English directives. Language in Society 5: 25-66.

Ervin-Tripp, S. (1977), Wait for me, roller skate! In: Ervin-Tripp, S. - Mitchell-Kernan, C. (szerk.), Child Discourse. New York, Academic Press, 165-188.

Ferguson, C.A. (1964), Baby talk in six languages. American Anthropologists 66: 103-114.

Ferguson, C.A. (1977), Baby talk as a simplified register. In: Snow, C.E.- Ferguson, C.A. (szerk.), Talking to Children: Language Input and Acquisition. Cambridge, Cambridge University Press, 209-235.

Fraser, C. - Roberts, A. (1975), Mothers' speech to children of four different ages. Journal of Psycholinguistic Research 4: 9-16.

Furrow, D. - Nelson, K. - Benedict, H. (1979), Mothers' speech to children and syntactic development: Some simple relationships. Journal of Child Language 6: 423-442.

Garnica, O.K. (1977), Some prosodic and paralinguistic features of speech to young children. In: Snow, C.E. - Ferguson, C.A. (szerk.), Talking to Children: Language Input and Acquisition. Cambridge, Cambridge University Press, 63-88.

Gleason, J.B. (1975), Fathers and other strangers: Men's speech to young children. In: Dato, D.P. (szerk.), Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics. Washington, D.C., Georgetown University Press, 289-297.

Harkness, S. (1977), Aspects of social environment and first language acquisition in rural Africa. In: Snow, C.E. - Ferguson, C.A. (szerk.), Talking to Children: Language Input and Acquisition. Cambridge, Cambridge University Press, 309-316.

Hawkins, P.R. (1969), Social class, the nominal group and reference. Language and Speech 12: 125-135.

Henderson, D. (1970), Social class differences in form-class usage among five-year-old children. In: Brandis, W. - Henderson, D. (szerk.), Social Class, Language and Communication. London, 17-78.

Hess, R.D. - Shipman, V.C. (1965), Early experience and the socialization of cognitive modes in children. Child Development 36: 869-886.

Konrád Gy. - Szelényi I. (1971), A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai. Valóság 12: 19-35.

McDonald, L. - Pien, D. (1982), Mother conversational behaviour as a function of interactional intent. Journal of Child Language 9: 337-358.

Nelson, K.E. - Carskaddon, G. - Bonvillian, J.D. (1973), Syntax acquisition: impact of experimental variation in adult verbal interaction with the child. Child Development 44: 497-504.

Newport, E.L. - Gleitman, H. - Gleitman L.R. (1977), Mother, I'd rather do

it myself: Some effects and non-effects of maternal speech style. In: Snow, C.E. - Ferguson, C.A. (szerk.), Talking to Children: Language Input and Acquisition. Cambridge, Cambridge University Press, 109-149.

Pap M. - Pléh Cs. (1972), Nyelvhasználat és társadalmi helyzet. Szociológia 2: 211-234.

Phillips, J. (1973), Syntax and vocabulary of mothers' speech to young children: age and sex comparisons. Child Development 44: 182-185.

Pléh Cs. - Radics K. (1982), Beszédhelyzet és kommunikációkutatás. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XIV, 87-108.

Robinson, W.P. - Rackstraw, S.J. (1967), Social and psychological factors related to variability of answering behavior in five-year-old children. Language and Speech 10: 88-106.

Robinson, W.P. - Rackstraw, S.J. (1972), A Question of Answers. London, Routledge.

Sacks, H. - Schegloff E. (1974), Two preferences in the organization of references to persons in conversation and their interaction. In: Avison, N.H. - Wilson, R.J. (szerk.), Ethnomethodology, labelling theory, and deviant behaviour. London, Routledge and Kegan Paul.

Schieffelin, B.B. (1979), Getting it together: An ethnographic approach to the study of the development of communicative competence. In: Ochs, E. - Schieffelin, B.B. (szerk.), Developmental Pragmatics. New York, Academic Press, 73-108.

Searle, J. (1975), Indirect speech acts. In: Cole, P. - Morgan, J. (szerk.), Syntax and Semantics. Vol. 3. New York, Academic Press, 59-82.

Shatz, M. - Gelman, R. (1973), Development of Communication Skills. Monographs of the Society for Research in Child Development 152.

Skinner, B.F. (1957), Verbal Behavior. New York, Appleton-Century-Crofts.

Snow, C.E. (1972), Mothers' speech to children learning language. Child Development 43: 549-565.

Snow, C.E. (1974), Mothers' speech research: An overview. Paper presented at the S.S.R.C. Conference on Language Input and Acquisition, Boston, 1974. Idézi: Gleason, J.B. - Weintraub, S. (1978), Input language and the acquisition of communicative competence. In: Nelson, K.E. (szerk.), Children's Language. Vol. 1. New York, Gardner Press, 171-222.

Snow, C.E. (1972), The development of conversation between mothers and babies. Journal of Child language 4: 1-22.

Snow, C.E. - Arlman-Rupp, A. - Hassing, Y. - Jobse, J. - Joosten, J. - Vorster, j. (1976), Mothers' speech in three social class. Journal of Psycholinguistic Research 5: 1-20.

Snow, C.E. - Ferguson, C.A. (1977), Talking to Children: Language Input and Acquisition. Cambridge, Cambridge University Press

Turner, G.J. (1973), Social class and children's language of control at age five and age seven. In: Bernstein, B. (szerk.), Class, Codes and Control. Vol. 2. Applied Studies towards a Sociology of Language. London, Routledge, 135-201.

Vági G. (1982), Versengés a fejlesztési forrásokért. Területi elosztás - társadalmi egyenlőtlenségek. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Van der Geest, A.J.M. - Snow, C.E. - Drewes-Drubbel, A. (1974), Developmental aspects of mother-child conversation. Institute for General Linguistics, University of Amsterdam

Ward, M.C. (1971), Them Children: A Study of Language Learning. New York, Holt, Rinehart and Winston

Wells, C.G. - Robinson, W.P. (1982), The role of adult speech in language development. In: Fraser, C. - Scherer, K.R. (szerk.), Advances in the Social Psychology of Language. Cambridge, Cambridge University Press, 11-76.